



ЗБРОЙНІ СИЛИ — визначний компонент системи **воєнної безпеки** держави чи групи держав, що здійснює захист їхнього суверенітету, незалежності, територіальної цілісності й національних інтересів. Збройні сили також залучають для забезпечення виконання рішень міжнародних організацій (див. **Збройні сили ООН**), під час ліквідації наслідків гуманітарних і техногенних катастроф, стихійних лих та інших надзвичайних ситуацій. Сучасні збройні сили більшості держав світу — **Сухопутні війська**, **Військово-повітряні сили**, **Військово-морські сили**, які поділяють на роди військ (**авіація військова**, **аеромобільні війська**, **артилерія**, **танкові війська** та інші), спеціальні війська, озброєння і тил.

В окремих випадках у їхньому складі можуть перебувати війська національної гвардії (США), **жандармерію** (Франція), підрозділи територіальної оборони (Німеччина) та інші збройні формування (**внутрішні війська**, **залізничні війська** тощо). Збройні сили сучасних країн мають військові формування **армії** та **флоту** з централізованим управлінням, системами комплектування, забезпечення, оснащення озброєнням і **військовою технікою**, регламентованими способами та формами ведення воєнних дій (на основі доктрин, директив, статутів і настанов), відповідною формою одягу та іншими засобами.

Нерегулярні (ірегулярні) збройні сили (формування), як правило, комплектують за добровільними або примусовими принципами на певний період (нестача резервів, раптова окупація країни, повстання, політична криза тощо). У них зазвичай відсутні єдина організаційно-штатна структура й чітко визначений порядок проходження служби. Враховуючи застаріле озброєння й недостатній рівень підготовки, ірегулярні військові формування застосовують для виконання допоміжних бойових завдань (оборона й охорона важливих об'єктів, контроль території, супроводження вантажів, комендантська служба та інші).

Виникнення збройних сил у світі

Створення збройних сил пов'язане з необхідністю захисту ареалу проживання племен, етносу та виникненням рабовласницьких держав. До війська вербували безземельних селян, вільновідпущених і навіть рабів, а згодом залучали іноземних найманців (Греція, Персія, Карфаген, Рим. імперія). Поступово виникли ЗС зі складною структурою й управлінням, які комплектували за наймом. Найкраще озброєні та навчені ЗС на чолі з добре підготовленим команд. складом на той час мала Римська імперія, де розвиток **воєнного мистецтва** сягнув найвищого рівня. Чисельність збройних робо-

власницьких держав становила понад 100 тис. вояків (у Рим. імперії — бл. 300 тис.). За феодалізму в Західній Європі в умовах відносно слабкого державного апарату відбувся перехід від централізованих постійних армій до ополчення васалів і підвасалів, кожен із яких мав власні збройні загони. Навіть під час великих походів чисельність збройних сил не перевищувала 60 тис. осіб. На території України особливості війська автохтонного населення зумовлював розподіл на роди й племена. У випадку війни члени роду складали окремий підрозділ на чолі зі старійшиною або обраним воєначальником (воєводою). Для захисту від нападу противника у важкодоступних місцях зводили городища, укріплені одним або декількома земляними валами і зовнішніми ровами (у 5–8 ст. — бл. тис. і городищ), де у випадку небезпеки знаходили притулок мешканці навколишніх поселень.

Збройні сили на українських землях у давнину

Збройні сили Давньої Русі склалися із постійних дружин князів та ополчення («воїнів»), яке у разі потреби набирали з вільних селян і городян. У подальшому найбільш боєздатну частину збройних сил становила наймана варязька дружина, поділена на підрозділи по 40–60 вояків (стільки могло розміститися в одному човні). Від 11 ст. їхнє місце посіли бояри-землевласники, які водночас виконували вищі адміністративно-державні функції (озброєння вояків на українських землях у цей та інші історичні періоди дивиться у статті «Зброя»). Збройні сили складали важкоозброєна дружина (старша і молодша), легкоозброєне народне ополчення (боєздатне населення певної округи, яке збирав і озброював князь), наймані кочові тюркські племена (берендеї, торки та інші), що виконували функції легкої кавалерії. Організаційно військо у бою поділяли на полки (100–200 вояків), його кількість (із ополченням і кочовиками) інколи сягала кількох десятків тисяч.

Українське військо в складі інших держав

Після входження українських земель до складу Польщі, Литви й Угорщини українці служили у складі збройних сил цих країн. Наступним етапом розвитку українського війська стало зародження і становлення у 15–17 ст. на Поділлі та Південній Київщині козацтва. У 1572 польський король Сигізмунд Другий Август зарахував до збройних сил Речі Посполитої 300 козаків із державною платнею, внесених до особливого списку — реєстру (у різні часи кількість реєстрових козаків сягала 20–40 тис. осіб). Проте більшість становили нереєстрові козаки, які здійснювали сухопутні й морські

походи, однак офіційно на військовій службі не перебували.

Організація та розвиток козацького війська

Козацьке військо поділяли на січі, полки, курені та сотні, що одночасно виконували функції адміністративних одиниць. Первісно сформувалися Хортицька, Томаківська, Базавлуцька січі, а також Київський, Переяславський, Білоцерківський, Корсунський, Канівський і Черкаський полки (названі за місцем розташування полкової старшини), у подальшому їхня кількість неодноразово змінювалася. Полки не мали фіксованої структури й чисельності, зокрема за Богдана Хмельницького полк складався з двох-трьох куренів і нараховував від 300 до 2 тис. козаків, курінь мав дві-три сотні, сотня — до двохсот козаків. У ході національно-визвольної війни Богдан Хмельницький очолив 300-тисячне військо (60 тис. козаків) зі 150 гарматами. У ході ліквідації російським урядом січового козацтва у 1783 році з десяти гетьманських і трьох кінних полків утворили десять регулярних карабінерних полків російської армії з шестирічним терміном служби.

Українські військові формування на початку 20 ст.

Після повалення самодержавства у Російській імперії (березень 1917) в Києві сформовано Українську Центральну Раду на чолі з [М. Грушевським](#). У військових частинах розгорнуто широкий процес українізації (найуспішніше — у 34-му армійському корпусі під командуванням генерала [П. Скоропадського](#), який перейменовано в Перший Український). На Київщині, Чернігівщині, Полтавщині та інших землях розпочато створення загонів [Вільного козацтва](#). Однак керівництво Української Центральної Ради, де більшість становили соціалісти, вважало, що збройні сили не потрібні, а їхні функції можуть виконувати міліційні формування. Через непослідовність дій Української Центральної Ради та під впливом більшовицької та есерівської агітації багато українізованих частин розпалося. Лише наприкінці 1917 року створено перші українські (а не українізовані) регулярні частини — [Галицько-Буковинський курінь Січових стрільців](#), [Гайдамацький кіш Слобідської України](#), [Республіканський полк](#), затверджено статут [Армії УНР](#) (навесні 1918 року — близько 15 тисяч вояків).

За Гетьмана П. Скоропадського продовжено розбудову війська Української Народної Республіки, але через протидію німецького уряду вдалося лише ухвалити закон про загальний військовий обов'язок і затвердити план реорганізації армії, основу якої складали сформовані за попередньої влади Окрема Запорозька дивізія (див. [Запорозький корпус](#)), Запорозький і Чорноморський коші. Влітку-восени 1918 року в Києві організовано [Сердюцьку дивізію](#), у Білій Церкві — Окремий загін Січових стрільців.

Із Австро-Угорщини передано [Сіру дивізію](#) (утворену з

військовополонених українців — вояків російської армії). Розпочато укомплектування добровольцями російських офіцерських дружин, які мали увійти до складу українського війська. Антигетьманське повстання під проводом Директорії УНР підтримали понад 260 тисяч вояків з Окремого загону Січових стрільців, частин Запорозького корпусу й Сердюцької дивізії, що перейшли на бік повсталих. До них долучилися політично різномірні повстанські формування: Дніпровська, Чорноморська, Селянська, Волинська, Подільська дивізії, Вільні батальйони охорони революції *Нестора Махна* та інші.

Після повалення Гетьманату відновлено збройні сили УНР, а більшість повстанських загонів самодемобілізувалася. [Українську Галицьку Армію](#) — військо Західноукраїнської Народної Республіки — сформовано у грудні 1918 року. Вона мала 3 корпуси по 4 бригади (близько 30 тис. вояків), які разом із формуваннями Армії УНР взяли активну участь у [Визвольних змаганнях 1917-1921 років](#).

Наприкінці 1917 завдяки активній більшовицькій пропаганді загони Червоної гвардії нараховували до 20 тис. вояків. У нейтральній зоні між Росією і Україною восени 1918 року почалася організація перших українських червоних повстанських дивізій. У січні 1919 року засновано Український фронт на чолі з [В. Антоновим-Овсієнком](#). Вже 5 лютого оперативні групи фронту захопили Київ. Однак у наступні декілька місяців формування Українського фронту реорганізовано у 20-у і 14-у армії. Політика «воєнного комунізму» призвела до селянських повстань (в липні 1919 року — 207 повстань). Загони отаманів [Миколи Григор'єва](#), Нестора Махна, [Юрія Тютюника](#), [Якова Шепеля](#) та інших активно діяли проти радянської влади. У 1920 році організовано 3 бригади Червоної Української Галицької Армії. До червня 1920 радянські армії були змушені вести бойові дії на два фронти. Бої завершилися наприкінці 1921 ліквідацією понад ста повстанських загонів. Надалі на території УРСР розташовувалися формування радянської армії та флоту.

Власні збройні сили ([«Карпатська Січ»](#)) мала [Карпатська Україна](#), що проіснувала від жовтня 1938 до березня 1939. Під час [Другої світової війни](#) було створено [Перший Український фронт](#), [Другий Український фронт](#), [Третій Український фронт](#), [Четвертий Український фронт](#). Вони не тільки визволили УРСР, а й розгромили німецькі війська на більшій частині Східної і Центральної Європи.

У період 1935-1991 на території УРСР були розташовані гарнізони Збройних Сил СРСР.

Воєнний потенціал України після відновлення незалежності

24 серпня 1991 було ухвалено Акт проголошення незалежності України, а разом із ним і — дві Постанови «Про проголошення незалежності України» і «Про

військові формування на Україні», в другій з яких зазначено: «підпорядкувати всі військові формування, дислоковані на території республіки, Верховній Раді України; утворити Міністерство оборони України; урядові України приступити до створення Збройних Сил України, республіканської гвардії та підрозділу охорони Верховної Ради, Кабінету Міністрів і Національного банку України». Україна успадкувала значну частину воєнного потенціалу колишнього СРСР: армію Ракетних військ стратегічного призначення (176 міжконтинентальних балістичних ракет, близько 2,6 тисяч одиниць тактичної ядерної зброї), 3 повітряні армії (понад 1 тис. бойових літаків), окрему армію ППО, 14 мотострілецьких, 4 танкових, 3 артилерійські дивізії, 8 артилерійських бригад (9293 танки, 11 346 бойових машин), 3 бригади військ спеціального призначення, 9 бригад ППО, 7 полків бойових вертольотів тощо. Загальна чисельність військ — близько 900 тис. осіб. В основу процесу розбудови Збройних Сил України покладено політичне рішення стосовно **Без'ядерного статусу України** (до 1996 року з її території вивезено всі ядерні боезаряди та боеприпаси) й прийнятий Верховною Радою пакет законодавчих актів, серед яких — нова **Воєнна доктрина**, Концепція оборони і будівництва Збройних Сил України, Закони «Про оборону України» та «Про Збройні Сили України» (обидва — 1991 рік), а також Будапештський меморандум. Відбувалося одночасне формування правової основи діяльності Збройних Сил України, реорганізація їхньої структури, створення відповідних систем управління і забезпечення. Це супроводжувалося значним скороченням військових структур, чисельності особового складу, кількості озброєння та військової техніки. Важливий крок на шляху становлення Збройних Сил — розподіл Чорноморського флоту колишнього СРСР між Україною та РФ.

Збройні Сили України

Організаційно ЗСУ складаються із органів управління, військових формувань та установ і закладів **військової освіти**. Структуру ЗСУ, чисельність, озброєння, обсяги фінансування затверджує ВР України за поданням Президента. Загальне керівництво здійснює Президент як Верховний Головнокомандувач, безпосереднє — начальник Генерального штабу — Головнокомандувач ЗСУ.

Система управління ЗСУ забезпечує планування, застосування та управління угрупованнями військ (сил) у класичних варіантах ведення широкомасштабних воєнних дій. Складається з 4 ланок управління (стратегічна, оперативна, оперативно-тактична, тактична); а також Генерального штабу, 3 командувачів видів ЗСУ, головних управлінь оперативного забезпечення, озброєння, тилу, 2 управлінь оперативних командувань, територіальних управлінь, 7 управлінь корпусів.

На початку 2000-х років чисельність ЗСУ сягала 200 тис. осіб, з яких 147 тис. служать у бойових частинах (62 %) і частинах та закладах забезпечення (38 %). За функціональним призначенням загальний бойовий склад ЗСУ було поділено на Об'єднані сили швидкого реагування (ОСШР) та Основні сили оборони (ОСО). ОСШР — сили бойової готовності, спроможні без доукомплектування виконувати визначені завдання. Це ті війська, що здатні негайно реагувати на кризові ситуації (до 30 % від загального бойового складу ЗСУ мирного часу). ОСО — сили мобілізаційної готовності, спроможні виконувати завдання після мобілізації та приведення у бойову готовність (до 70% від загального бойового складу ЗСУ мирного часу). Бази, центри, склади, арсенали матеріально-технічного забезпечення належать до системи забезпечення життєдіяльності ЗСУ.

Система військової освіти — органи управління, мережа вищих військових навчальних закладів і військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів України. Сьогодні основними центрами з підготовки офіцерів та сержантів є:

- Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського (Київ);
- Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (Львів);
- Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба;
- Національний університет «Одеська морська академія» (Одеса);
- Військові інститути при технічних університетах (напр., Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації при КПІ).

Концепція розвитку ЗСУ на період 2011-2015 років передбачала оптимізацію військового потенціалу шляхом скорочення особового складу на 20% та реструктуризації системи управління. Однак в умовах військової загрози з боку РФ оборонна політика зосередилася на модернізації озброєння, закупівлях нових зразків зброї. Значну підтримку в цьому надали західні партнери України, які сприяли не лише постачанню техніки та обладнання, а й організації навчальних програм для українських військових за кордоном. Починаючи з 2014 року, було активізовано перехід на контрактну основу служби, а після повномасштабного вторгнення РФ у 2022 році — розпочато загальнодержавну мобілізацію. Задля посилення обороноздатності держави створено низку нових військових формувань, що дозволило підвищити ефективність військових дій та забезпечити кращу організацію оборони. Нині структура ЗСУ охоплює такі роди військ:

- Сухопутні війська (танкові, механізовані, артилерійські види військ тощо).

- Повітряні сили;
- Військово-морські сили;
- Сили спеціальних операцій;
- Десантно-штурмові війська;
- Сили територіальної оборони (створено з початком агресії РФ);
- Сили безпілотних систем (створено у 2024; перший у світі підрозділ, що оперує повітряними, наземними, надводними та підводними безпілотниками і роботизованими системами).

Нині Збройні Сили України є однією з найсильніших армій Європи. Вони продемонстрували свою здатність давати відсіч агресору. Попри значні успіхи ЗСУ потребують подальшого розвитку та модернізації.

В Україні щороку 6 грудня відзначають День Збройних Сил України (у день ухвалення 1991 року Закону України «Про Збройні сили України»). Ще одним державним святом, заснованим 2014, є День захисників і захисниць України, пов'язаний із вшануванням сил оборони від російської агресії.

Рекомендована література

1. Яворницький Д. История запорожских казаков. С.-Петербург, 1892. Т. 1-2. 1895-1897. Т. 3 українською мовою – Л., 1990-91, т. 1-3;
2. Крип'якевич І., Гнатевич Б. Історія Українського війська: У 2-х т. Л., 1936. Вінніпег, 1953;
3. Дубрівний П. Сірожупанники // За державність. 1964.

36. 10;

4. Голобуцкий В. Запорожское казачество. К., 1957 (українською мовою – К., 1994); Апанович О. Збройні сили України першої половини XVIII ст. К., 1969;
5. Дорошенко Д. Нарис історії України. Т. 1-2. К., 1992;
6. Гриневич В., Гриневич Л., Якимович Б. та ін. Історія українського війська (1917-1995). Л., 1996;
7. Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917-1918: Утворення та боротьба за державу. Л., 1997;
8. Рубльов О., Реєнт О. Українські визвольні змагання 1917-1921 рр. К., 1999;
9. Тинченко Я. Армии Украины 1917-1920 гг. Москва, 2002;
10. Ключко В. І. Озброєння та військова справа давнього населення України (5000-900 рр. до Р. Х.). К., 2006;
11. Чорний В. Військова організація України: становлення та перспективи розвитку. Ніжин, 2009;
12. Котляр М. Нариси воєнного мистецтва Давньої Русі. К., 2010;
13. Біла книга 2010. Збройні Сили України. К., 2011;
14. Кузьмук О. Формування та еволюція Воєнної організації (сектору безпеки і оборони) України (1991-2012). К., 2013;
15. Попко С. Міжнародне співробітництво Міністерства оборони України та Збройних сил України в 1991-2019 рр. К., 2020.

С. П. Корінний

Фотоілюстрації



Бібліографічний опис:

Збройні сили / С. П. Корінний // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2010. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-16559>. – Останнє поновлення : 2024.

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).